

نقش ادبیات در بازنمایی ارزش‌های جنبش‌های اسلامی: مطالعه موردی بازنمایی انقلاب اسلامی در برخی از رمان‌ها

تاریخ دریافت: ۱۳۹۲/۲/۱۴

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۵/۲۱

علی مرشدی زاد^{*۱}

شهلا خلیل‌اللهی^۲

هادی نقی پور^۳

چکیده

این مقاله به بررسی نقش ادبیات در بازنمایی ارزش‌های انقلاب اسلامی می‌پردازد. در این مقاله، دو رمان جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان نوشته خانم سیمین دانشور و نحوه بازنمایی ارزش‌های انقلاب اسلامی در آنها مورد بررسی قرار گرفته است. در واقع سوال اصلی این پژوهش این است که ارزش‌های انقلاب اسلامی چگونه در این دو رمان بازنمایی شده است. این پژوهش به روش تحلیل محتوای کیفی و با مقوله بندی ارزش‌های انقلاب اسلامی انجام شده است. نتیجه این تحلیل نشان می‌دهد که بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی هر کدام با ۵ عبارت (۳۵/۷) بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده اند و بعد از آن بعد اقتصادی با ۳ مطلب (۲۱/۴) در مرتبه بعدی قرار دارد. بنابراین می‌توان گفت که در رمان دو جلدی جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان بر اساس مفهوم انقلاب اسلامی، بیشتر بر روی بعد فرهنگی و سیاسی تأکید شده است. مولفه عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه با ۳ عبارت (۲۱/۴) بیشتر از سایر مولفه‌ها مورد تأکید قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: بازنمایی انقلاب اسلامی، بازنمایی ارزش‌های اسلامی، جزیره سرگردانی، ساربان سرگردان.

---

* ۱. استادیار علوم سیاسی دانشگاه شاهد، morshedizad@shahed.ac.ir

۲. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه شاهد.

۳. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد رشته جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد.

مقدمه

ادبیات آینه ی اندیشه‌ها، عاطفه‌ها، خواسته‌ها، گرایش‌ها و آرمان‌های یک ملت و نمایانگر خوبی‌ها و بدی‌ها، روایی‌ها و ناروایی‌ها، بایستگی‌ها و نابایستگی‌ها و شایستگی‌ها و ناشایستگی‌های یک جامعه است. ادبیات و جامعه با یکدیگر در تعاملند و گونه‌های مختلف ادبی در بستر تاریخ شکل گرفته‌اند. «جامعه‌شناسی ادبیات به لحاظ تئوریک بر تعاملات جامعه و ادبیات تمرکز دارد» (اسکارپیت، ۱۳۷۶: ۱۱). جامعه‌شناسی ادبیات وظیفه دارد که بین تجربه‌های شخصیت‌های خیالی و فضای خاص تاریخی که منشاء آن تجربه‌هاست، پیوند زند و تأویل ادبی را به بخشی از جامعه‌شناسی شناخت بدل کند (لئولونتال، ۱۳۸۶: ۷۶). این حوزه مطالعاتی بیشترین تمرکز خود را به نقش ادبیات به منزله فراهم‌آورنده ماده ذهنی جامعه مدرن قرار داده و ادبیات مدرن، عمدتاً رمان، حیات ذهنی جامعه جدید را بنا نموده است (آزاد ارمکی، ۱۳۸۳: ۷).

انقلاب که در وهله اول به نفی ارزش‌های حاکم می‌پردازد، نیاز به گونه‌های روایی ساختار شکن دارد و ساختار شکن‌ترین گونه، رمان است. رمان پیش از آنکه حاصل تخیل باشد، انعکاس واقعیت است، چرا که جوهر و کیفیت ضروری آن در بیان رابطه میان امور واقعی و امور تخیلی نهفته است (زرافا، ۱۳۸۶: ۱۲۸).

در جامعه‌شناسی رمان، جامعه‌شناس با یک هنر سر و کار دارد؛ یعنی داستانی که در داخل زبان گنجانده می‌شود و بیشتر ویژگی‌های خود را از آن می‌گیرد. رمان از نظر شکل و محتوا، نسبت به بقیه هنرها، شاید به جز سینما، به طور مستقیم‌تری از پدیده‌های اجتماعی مایه می‌گیرد، و با وجود آنکه رمان‌ها غالباً وابسته به لحاظ خاص تاریخ جامعه هستند، هنگام مطالعه آن‌ها باید توجه داشت که با نوعی هنر سرو کار داریم (همان: ۱۱).

بیان داستانی و استفاده از رمان برای بررسی تاریخ، از روش‌هایی است که هر چند در ایران کم سابقه است، اما در کشورهای اروپایی، روسیه، آمریکا و حتی کشورهای شرق آسیا، شناخته شده و متداول است. یکی از مهم‌ترین راه‌های دستیابی به روایت مردم از زندگی اجتماعی شان، بازخوانی و بازتفسیر ادبیات داستانی تولید شده در آن زمان است. متون ادبی را می‌توان یکی از معتبرترین منابع تاریخ یک جامعه دانست که ما را با روایت زنده یک جامعه آشنا می‌کند. متون ادبی هر جامعه سخن آن جامعه درباره خودش است. به عبارت دیگر، رمان‌های سیاسی و اجتماعی بسیاری را پس از

پیروزی انقلاب کبیر فرانسه و انقلاب روسیه می‌توان برشمرد که علی‌رغم ظاهر داستانی، به علت پرداختن به مباحث عمده‌ی سیاسی و بیان منسجم و کم‌نظیر از اجتماع و حوادث سیاسی، اجتماعی، یکی از منابع تحقیق پژوهشگران تاریخ محسوب می‌گردند. مانند رمان‌های جنگ و صلح و گذر از رنج‌ها آلکسی تولستوی در رابطه با انقلاب ۱۹۱۷ روسیه و رمان بینوایان و یکتور هوگو که اشاره به درگیری‌های انقلاب فرانسه دارد (ایرانیان، ۱۳۵۸: ۱۹-۱۲).

در جریان انقلاب اسلامی ایران نیز رمانها و داستانهایی به رشته تحریر درآمده است که بیان‌کننده شرایط اجتماعی و سیاسی پیش از انقلاب، زمینه‌های شکل‌گیری انقلاب و نگاه روشنفکران به این رویداد و نیز روایت دیدگاه‌های طبقات مختلفی است که به عنوان شخصیت‌هایی در این رمانها نقش آفرین شده‌اند.

ایدئولوژی انقلاب، داعیه دار تجدید بنای مناسبات انسانی اجتماعی نوینی است و تکوین پدیده انقلاب با ارائه ایدئولوژی مبتنی بر نفی وضع موجود و ایجاد وضعیتی متفاوت با آن همراه است و سایر ابعاد تحول اجتماعی بر پایه نظام ارزشی برگزیده انقلاب تبیین خواهد شد، از این رو متناسب از بعد ذهنی نیز همراه با ابعاد فراگیر تحول انقلابی، ادبیاتی ظهور می‌یابد که متناسب با تحول اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی آن است (جمعی از نویسندگان، ۱۳۶۸: ۴۷-۳۲).

رخدادهای مربوط به انقلاب اسلامی ایران، به طور مستقیم و به گونه‌ای نمادوار، در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان، سیمین دانشور بیان شده است، از این رو مقاله حاضر در پی بررسی و تحلیل محتوای جامعه‌شناختی، تعیین میزان موفقیت این دو رمان در انتقال ارزش‌ها و آرمان‌های انقلاب اسلامی و چگونه به تصویر کشیده شدن آن است

سؤال اصلی این مقاله، چگونگی بازنمایی علت وقوع انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان به لحاظ جامعه‌شناختی است. به همین مناسبت از روش تحلیل محتوا جهت رسیدن به این هدف استفاده شده است (هولستی، ۱۳۷۳؛ همچنین رجوع شود به بیکر، ۱۳۷۷) در این روش به بازیافت و بازشناسی مؤلفه‌های جامعه‌شناختی انقلاب اسلامی در این رمان‌ها اشاره می‌شود و برای دسته‌بندی و شاخص‌سازی عناصر مورد تحلیل، از نظریات انقلاب و دسته‌بندی استن تیلور بهره گرفته خواهد شد.

روش تحلیل محتوا یکی از تکنیک‌های مناسب برای تجزیه و تحلیل محتوای مفاهیم، مضامین، جملات و مطالب مطبوعات است که به منظور دستیابی به اهداف مختلف اجرا می‌شود. مورس

دوورژه تحلیل محتوی را مقوله‌بندی همه اجزای یک متن در جعبه‌های مختلف می‌داند (دوورژه، ۱۳۶۲)، به این ترتیب که مقدار اجزاء عناصری که در هر جعبه مرتب شده‌اند متن را مشخص می‌کنند (ساروخانی، ۱۳۷۲: ۲۸۰). شیوه تحلیل محتوا به علت موجود بودن موضوع تحلیل یعنی اسناد از اعتبار و روایی بالایی برخوردار است، زیرا پژوهشگر نمی‌تواند گرایشهای احتمالی خود را در تحقیق دخالت دهد (رایف، ۱۳۸۱: ۸۲). این شیوه یکی از روش‌های نوین تحلیل اسناد است، و روز به روز بر کیفیت استانداردهای آن افزوده می‌شود.

در روش تحلیل محتوا به بازیافت و بازشناسی مؤلفه‌های جامعه شناختی انقلاب اسلامی در این رمان‌ها اشاره می‌شود و برای دسته‌بندی و شاخص‌سازی عناصر مورد تحلیل، از نظریات انقلاب و دسته‌بندی استن تیلور استفاده شده است،

الف - مبانی نظری

استن تیلور نظریات انقلاب را به چهار دسته نظریات جامعه‌شناسانه، نظریات سیاسی، نظریات روانشناسانه و نظریات اقتصادی تقسیم کرده است برخی از پژوهشگران این دسته‌بندی را در تحلیل انقلاب اسلامی ایران مورد استفاده قرار داده‌اند (رجوع شود به: فراتی، ۱۳۷۷):

۱) نظریات جامعه‌شناسانه، آن دسته از نظریات هستند که عوامل و تأثیرات اجتماعی را در بروز انقلاب دخیل می‌دانند و علل انقلاب‌ها را عمدتاً در پویایی‌های روابط اجتماعی جستجو می‌کنند. این نظریات بر نظام‌های اجتماعی، نهادهای اجتماعی و قشربندی اجتماعی تأکید دارند (بشیریه، ۱۳۸۷: ۷۵-۶۲).

۲) نظریات سیاسی، تیلور نظریه‌ی ماکیاولی در باب انقلاب را از نخستین نظریات سیاسی می‌داند که در درون آن رگه‌هایی از تبیین به چشم می‌خورد. او این نظریات را در دوره‌های بعد به دو دسته‌ی نظریات کارکردگرایی سیاسی و نظریات تعارض سیاسی تقسیم می‌کند. نظریه‌ی هانتینگتون (هانتینگتون، ۱۳۷۰) در دسته‌ی نخست و نظریه‌ی تیلی (تیلی، ۱۳۸۵) در دسته‌ی دوم قرار می‌گیرد. این نظریات در مجموع بر نقش دولت و دستگاه سیاسی در ایجاد انقلاب و تغییر اجتماعی تأکید دارند (تیلور: ۱۳۸۸، ۱۴۰-۱۰۷).

۳) نظریات روانشناسانه، نظریاتی هستند که تمرکز آن‌ها بر تبیین نگرش‌ها و رفتارها در قالب فرایندهای ذهنی افراد است. تیلور گسترش این نظریات را معلول رفتارگرایی در دهه‌ی ۱۹۶۰ می‌داند.

داند. نظریه‌ی ناسازی شناختی ارائه شده از سوی گشوندن از جمله‌ی نخستین تلاش‌ها برای ارائه‌ی نظریه‌ی روانشناسانه در باب انقلاب‌ها محسوب می‌شود. این نظریه که بر پایه‌ی بروز ناسازگاری بین شناخت و درک انسان از واقعیات و خود واقعیات بنا یافته است، از نظر تیلور پایه و اساس نظریات بعدی انتظارات فزاینده و محرومیت نسبی محسوب می‌شود. تیلور به نظریه شوارتز نیز به عنوان یکی دیگر از نظریات ناسازگاری شناختی اشاره دارد. (همان: ۸۴-۷۶)

دسته‌ی دیگری از نظریات روانشناسانه به نظریات ناکامی - ستیزه جویی شهرت دارند. دولارد، دوب، میلر، مور و سیرز از جمله نخستین نظریه پردازان آن محسوب می‌شوند. این دسته از نظریات مدعی هستند که ستیز یا رفتار ستیزه آمیز نتیجه ناکامی است. نظریه پردازان دیگری نیز این نظریات را گسترش داده اند که از جمله می‌توان به جیمز دیویس و تد رابرت گر (گر، ۱۳۷۷) اشاره کرد. نظریه پردازان دیگری مانند تتر و میدلارسکی نیز با مطالعات موردی خود این نظریات را توسعه بخشیده اند. انتقادات زیادی به نظریات روانشناسانه وارد است، از جمله اینکه این نظریات بدون در نظر گرفتن هر گونه کاتالیزوری عوامل روانشناسانه و فردی را به سطح اجتماعی ارتقا می‌دهند. این ایرادی است که این نظریات قادر به پاسخگویی بدان نیستند. (همان: ۷۶-۵۳)

۴) نظریات اقتصادی، ویژگی مشترک این نظریات، تکیه بر فرد کنشگر به عنوان فردی محاسبه گر و عقلانی است. این نظریات فرض را بر این می‌گذارند که افراد بر اساس محاسبه‌ی سود و زیان خود به کنشی جمعی دست می‌زنند یا از آن خودداری می‌کنند. نظریات جان استوارت میل نیای این نظریات محسوب می‌شود. کسانی مانند دانر و اولسون از نظریات و منطق اقتصادی در مطالعه‌ی سیاسی و در مباحثی مانند رفتار رأی دهی استفاده کردند. بعداً کسانی مانند ایرلند، تولاک و سیلور از این نظریه در حوزه‌ی انقلاب‌ها استفاده کردند. این نظریه پردازان نیز به رغم تلاش‌هایی که به عمل آورده اند، مورد انتقاداتی جدی قرار گرفته اند. مهمترین انتقادی که به این نظریات وارد است، ناتوانی آن‌ها در تبیین رفتارهایی از انسان هاست که در چارچوبی غیر از عقل ابزاری و حسابگر عمل می‌کنند. (همان: ۱۰۵-۸۷)

دسته دیگری از نظریات، نظریات فرهنگی مربوط به انقلاب‌ها هستند که از نظر تیلور مغفول مانده است. این نظریات، نظریاتی هستند که بر جنبه‌های معنایی و تلاش برای احیای دینی و یا کسب و احیای جنبه‌هایی از هویت به عنوان عوامل بروز انقلاب تأکید دارند. این امر در انقلاب اسلامی ایران نمود بارزی دارد. اسلام خواهی جزء انکارناپذیر اهداف انقلاب اسلامی بود که حرکت

را ماهیتی اسلامی بخشید و باعث شد حکومت برآمده از انقلاب نیز از آن ماهیت برخوردار شود (خرمشاد، ۱۳۷۷: ۲۴۴-۲۰۹ همچنین ر. ک. روحانی، ۱۳۷۱).

با استفاده از دسته بندی تیلور، و با اضافه کردن عامل فرهنگی جدولی چهار بخشی (دارای بخش‌های فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی) استخراج می‌شود. در جدول شماره ۱، ابعاد، مفاهیم نظری و مقوله‌های مرتبط با انقلاب اسلامی بر اساس نظریات انقلاب مشاهده می‌شود. در واقع، این جدول ابزار اصلی و بنیان تحلیل این مقاله در خصوص رمان‌های مورد نظر است.

جدول شماره ۱: ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی

ردیف	ابعاد	مفاهیم نظری	مقوله‌ها
۱	فرهنگی	جامعیت اسلام و مکتب تشیع	عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه
		اهانت به مذهب	نقض آشکار قوانین اسلامی و بی‌احترامی به اماکن و افراد مذهبی
		جامعیت اسلام و مکتب تشیع	توجه به ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضد ظلم و عدالت خواهی
		ماهیت اعتقادی و ایدئولوژی انقلاب	توجه به نقش روحانیت و مساجد در تدوین حرکت انقلابی و بسیج توده‌ها
		نقش آئین‌های مذهبی در پیشبرد اهداف انقلاب اسلامی	توجه به نقش روزهای تاریخی عاشورا و تاسوعا و نقش مراسم بزرگداشت شهدا
		نفوذ بیگانگان	تسلط عناصر غیر مسلمان بر مسلمانان در ادارات دولتی
۲	جامعه‌شناسانه	بحران سیاسی دولت	برقراری خفقان و سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی، فساد طبقه حاکم، وجود نظام اداری فاسد
		ناهماهنگی کارکردی	نبود عدالت اجتماعی و وجود تبعیض
		بحران اجتماعی دولت	نبود امنیت اجتماعی
۳	اقتصادی	نظام پیرامونی	واردات کالاهای مصرفی و وابستگی به آن‌ها
		نقش بهبودی شرایط در وقوع انقلاب	فقر طبقات عظیم جامعه
		نابرابری نظام توزیع	فدا شدن کشاورزی و مهاجرت روستائیان به شهرها، قطعی شدن جامعه و انباشت ثروت در دست طبقه بالا
		بحران اقتصادی دولت	تورم در کشور
		انتظارات فراینده	نقش نفت به عنوان عامل اصلی در اقتصاد
		نقش بهبودی شرایط در وقوع انقلاب	زندگی اشرافانه طبقه حاکم
		برخورد منافع اقتصادی سرمایه‌دار الیگارشیک با سایر طبقات	اصلاحات ارضی
		ناسازگاری شناختی	ناسازگاری بین معیشت موجود و معیشت مطلوب، ناسازگاری بین فرهنگ موجود و فرهنگ مطلوب

ادامه جدول شماره ۱: ابعاد و مؤلفه های مفهوم انقلاب اسلامی

مقوله ها	مفاهیم نظری	ابعاد	ردیف
وجود دستگاه مخوف ساواک	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور	سیاسی	۴
از دست رفتن اعتبار و مقبولیت سیستم سیاسی در میان گروه های اجتماعی	بحران مشروعیت		
قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور		
تکیه بر قدرت های بیگانه به ویژه آمریکا و انگلیس	برنامه ریزی شده بودن تمامی تحولات از سوی قدرت های برتر		
نبود آزادی احزاب و سندیکاها	توسعه ناموزون		
بسیج توده ای و حرکت انقلابی	چالشگران قدرت سیاسی		
ارتش مسلح	وجود قدرت مسلط بر تمامی امور		
سیستم نظامی متکی به شاه	ارتش ناکارآمد		
فساد و رشوه خواری سیستم اداری	فساد اداری و عقب ماندگی سیاسی		
نقش بیگانگان در بروز انقلاب	برنامه ریزی شده بودن تمامی تحولات از سوی قدرت های برتر		

منبع: نویسنده

ب. معرفی و نقد و تحلیل رمان های جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان

۱. معرفی رمانهای جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان

۱-۱ رمان «جزیره ی سرگردانی» برای نخستین بار در سال ۱۳۷۰ از سوی شرکت سهامی انتشارات خوارزمی، در ۲۰ فصل و ۳۲۶ صفحه، منتشر شد. موضوع آن، زندگی عاطفی، روانی، فکری، خانوادگی و اجتماعی دختر جوانی به نام هستی نوریان در فاصله ی سنی بین ۲۶ تا ۲۷ سالگی است، کل ماجراهای این جلد در زمانی کمتر از یک سال روی می دهد. رمان در این بازه ی زمانی و کنشی، حوادث بیرونی و فعل و انفعالات درونی را که در بخشی از سال ۱۳۵۶ بر هستی نوریان گذشته به اختصار، و از زاویه ی دید ناظری جهان بین و آگاه بر درون و برون، روایت و توصیف می کند. هستی و برادر کوچکترش شاهین، پدرشان را در کودکی از دست داده اند، با مادر بزرگشان توران جان، زندگی می کنند. مادرشان عشرت خانم یا به زبان هستی، مامان عشی، هنوز سالی از مرگ

همسرش نگذشته، با شخصی به نام احمد گنجور، ازدواج کرده است و هستی و برادرش را مادر بزرگ، با حقوق ناچیز معلمی، آبرومندانه بزرگ کرده است. هستی تحصیلات عالی خود را در رشته ی نقاشی در دانشکده هنرهای زیبا به پایان رسانیده است. او در دوران تحصیل با استاد مانی که استاد نقاشی است و سیمین خانم که تاریخ هنر تدریس می کند، آشنا شده و تحت تأثیر و نفوذ فکری این دو استاد و برخی از نزدیکان سیمین، از جمله جلال آل احمد و خلیل ملکی قرار گرفته است. هم چنین در یک ماجرای برف بازی با دانشجوی هم دانشکده ای خود مراد پاکدل آشنا شده و به تدریج دوستی صمیمانه و عمیقی همراه با عواطف عاشقانه بین این دو به وجود آمده است. مدت دو ماه هم در پی شرکت در تظاهرات دانشجویی زندانی بوده است. پس از پایان تحصیل به کمک استاد مانی در وزارت فرهنگ و هنر استخدام شده و مدتی هم در شورای آفرینش هنری این وزارت خانه با استاد مانی و مراد همکار بوده است. پس از استعفای مراد از این شورا و سفر مرموزش به مشهد، هستی از نظر روحی و عاطفی به شدت تنها می شود و احساس خلاء و سرگردانی می کند، تا این که از طریق مادرش و در حمام سونا با خانمی آشنا می شود، به نام خانم فرخی، آشنایی با این خانم منجر به آشنایی هستی با سلیم فرخی می شود که جوانی است تحصیل کرده در انگلیس و در آن جا عرفان تطبیقی خوانده، در همان نخستین دیدار هستی و سلیم تحت تأثیر یک دیگر قرار می گیرند و با وجود همه ی اختلاف های فکری و تضادهای عقیدتی و ناهمگونی های شخصیتی، از هم خوششان می آید. سلیم از هستی خواستگاری می کند. هستی صادقانه حقیقت را درباره ی عشقش به یک دوست (بدون آن که از مراد نام ببرد) به سلیم می گوید، آن دو در عهد و پیمانی خصوصی، بر مبنای دست نوشته ای رو ی کاغذ، با هم پیمان ازدواج می بندند و پنهان از چشم دیگران زن و شوهر می شوند. قرار می شود که در فرصت مناسب یک مراسم ازدواج سنتی و نمایشی هم برای راضی کردن خانواده ها و رسمی کردن ازدواجشان برگزار کنند. به دنبال ماجراجویی های مراد و همفکرانش در یکی از مناطق آلوده نشین حومه ی شهر، به نام شهر حلب، و تحریک اهالی به شورش، هستی نیز ناخواسته درگیر این ماجراجویی سیاسی می شود. با لو رفتن ماجرا سرنوشت عملیات میهم می ماند و رفیق هم تیم مراد، مرتضی، در درگیری مسلحانه کشته می شود. پس از آن مراد به هستی پناه می آورد. وقتی سلیم از ماجرا با خبر می شود، مراد را به خانه ی خودش می برد و مدت کوتاهی به او پناه می دهد. رمان «جزیره سرگردانی فردای شب زفاف هستی در حوضخانه ی سلیم به پایان می رسد.

۱-۲ در سال ۱۳۸۰، جلد دوم رمان «جزیره‌ی سرگردانی» با عنوان «ساریان سرگردان» از سوی همان ناشر در ۱۲ فصل و ۳۰۷ صفحه به چاپ رسید:

این رمان، با ماجرای دستگیری هستی آغاز می‌شود. در پی لو رفتن دخالت هستی در ماجرای شهر حلب، طی عملیاتی مهیج، هستی بازداشت می‌شود. در این عملیات حیرت‌انگیز همه، از توران جان و مامان عشی تا تیمسار و تیمور خان که از همسایه‌های منزل هستی هستند، شرکت می‌کنند. مراد با آگاه شدن از دستگیری هستی، خودش را به سازمان امنیت معرفی می‌کند، تا مسئولیت اعمال هستی را بر عهده بگیرد و او را بی‌تقصیر نشان دهد. هستی در دفتر کمیته مشترک ضد خرابکاری، در حضور استاد مانی که برای نجات دادنش آمده و مراد، توسط بازجویی که استاد مانی او را آقای دکتر می‌نامد، بازجویی می‌شود. در این بازجویی با فرزانه نیز رودررو می‌شود و هستی ناخواسته هویت واقعی این هم‌دانشکده‌ای سابق خود را افشا می‌کند و او را لو می‌دهد، او پس از آن که متوجه این سهل‌انگاری بزرگ و جبران‌ناپذیر خود می‌شود، می‌کوشد تا با یک رشته دروغ‌شاخدار و اعتراف‌های بی‌پایه و اساس و ساختگی توجه دکتر را به خود جلب و از دوستش، فرخنده، منحرف کند. او خود را به دروغ همسر فرهاد درفشان و زن برادر فرخنده معرفی می‌کند و با پذیرش فعالیت‌های سیاسی ناکرده، خود را آدمی مهم جا می‌زند و پرونده‌ی خود را سنگین می‌کند، هر چه هم استاد مانی و مراد می‌خواهند، او را از این دروغ‌گویی‌ها و خودزنی‌های جنون‌آمیز بازدارند، موفق نمی‌شوند و هستی به قول معروف به سیم آخر می‌زند.

احمد گنجور و بیژن، پدر و برادر ناتنی هستی، با کمک سلیم طرحی برای فراری دادن هستی از زندان می‌ریزند و نقشه‌ای می‌کشند که با موفقیت اجرا می‌شود، اما هستی به جای خودش، فرخنده را از زندان فراری می‌دهد. فرخنده دروغ‌هایی را که هستی به او گفته، تحویل سلیم می‌دهد. سلیم از شنیدن این خبر که هستی همسر دوست او، فرهاد درفشان است، چنان شوکه می‌شود که اوضاع روحی‌اش به هم می‌ریزد و در شرایط عدم تعادل روحی تسلیم اصرارها و سماجت‌های خواهرش قدسی می‌شود و طی مراسمی با شکوه با دختر خواهر شوهر او، نیکو، که دختری سنتی و سر به راه است، ازدواج می‌کند.

هستی و مراد به جزیره سرگردانی تبعید می‌شوند تا تسلیم و اودار به همکاری بدون قید و شرط با سازمان امنیت شوند، اما از آن جا به کمک ساریان سرگردان، نجات پیدا می‌کنند. احمد گنجور با همکاری شیخ دامان، هستی و مراد را فراری می‌دهد. مراد به خانه باز می‌گردد و هستی چند روزی

در خانه سر ادوارد و همسرش لعل بانو مخفی می شود تا آب ها از آسیاب بیفتند. هستی که از ازدواج سلیم با نیکو با خبر شده است، در نخستین فرصت با سلیم ملاقات می کند و پیمان ازدواج دست نوشته شان را از او پس می گیرد و پاره می کند. سلیم از هستی می خواهد که همسر دوم او باشد، ولی هستی نمی پذیرد. پس از بازگشت به خانه، هستی با یک رشته مشکلات خانوادگی روبرو می شود. مادر بزرگ - توران جان - دچار فراموشی شده است، شاهین از سربازی برگشته و بیکار است، از نظر مالی در مضیقه هستند، خانه نیاز به تعمیر دارد، اسباب اثاثیه فرسوده شده و از کار افتاده اند، ولی پولی برای تعمیر خانه و تعویض اثاثش ندارند. هستی با تمام نیرو در صدد رفع مشکلات و حل مسائل بر می آید. با اوج گرفتن خیزش مردم در سال ۱۳۵۷ و پس از مرگ مادر بزرگ، احمد گنجور دست زن و بچه اش را می گیرد و به دعوت پسرش بیژن به انگلستان می رود. کمی پس از آن هستی و مراد ازدواج می کنند و هستی به آرزوی دیرینه ی خود که زندگی مشترک با مراد است، می رسد. سال بعد پسر هستی و مراد به دنیا می آید و او را به یاد رفیق ناکام مراد، مرتضی می نامند. به هم ریختن اوضاع پس از انقلاب گریبان مراد را نیز می گیرد و او مدت کوتاهی به اتهام شرکت در ساختمان زندان اوین بازداشت می شود، اما با تلاش برادر زنش، شاهین که با مسئولان این بازداشت، آشنایی دارد، آزاد می شود. با شروع جنگ عراق علیه ایران، مراد تصمیم می گیرد برای سرو سامان دادن به وضع آب بیمارستان ها به جبهه برود، هستی هم می خواهد همراه او برود تا از صحنه های جبهه نقاشی بکشد، ولی مراد حاضر به بردن او نیست. هستی به توصیه طوطک غیب دان رویاهایش که سخنگوی نفس مطمئنه ی اوست، از رفتن به جبهه منصرف می شود. او قانع می شود که مراد را به تنهایی روانه ی جبهه کند و خود برای نگهداری از پسرش در خانه بماند و در خلوت خانه از توصیف هایی که سیمین خانم و دکتر بهاری از جبهه کرده اند، الهام بگیرد و تابلوهایی از صحنه های جنگ بیافریند.

داستان با عشق و رزی شعله ور و نورباران آنان در شب قبل از عزیمت مراد به جبهه پایان می پذیرد .

رمان دو جلدی « جزیره سرگردانی - ساربان سرگردان » رمانی اجتماعی - سیاسی است . این رمان کوشیده است تا از طریق تلفیق رویدادهای واقعی و ماجراهای تخیلی و با پیگیری زندگی دختر جوانی به نام « هستی » ، دنبال کردن او در چهار راه حوادث و بررسی ریشه های سرگردانی های عاطفی - عقیدتی و حیرانی های روحی او، علل رویگرد گروهی از روشنفکران ترقی خواه را به

انقلاب سال ۵۷ و ریشه‌های تحولات فکری این روشنفکران را کشف و توصیف کند. در این رمان به برخی واقعات تاریخی، از جمله به حادثه‌ی اسفند ۱۳۳۱ در اطراف مجلس که به نظر می‌رسد با حادثه‌ی مهر ماه سال ۱۳۳۰ در همین مکان در هم آمیخته است، هم چنین رویدادهای سال ۱۳۵۷ و ماه‌های نخست جنگ عراق علیه ایران در پاییز ۱۳۵۹ اشاراتی مستقیم می‌شود.

حضور مستقیم نویسنده‌ی داستان در متن داستان به عنوان یکی از شخصیت‌های فرعی آن و حضور معنوی شخصیت‌هایی چون جلال آل احمد و خلیل ملکی که اندیشه و بینش هستی را زیر نفوذ خود دارند، بر جنبه‌های مستندگونه و پسامردن این رمان افزوده است. از نظر زمانی رمان فاصله‌ی زمانی بین اسفند ماه ۱۳۵۵ تا نیمه‌ی دوم سال ۱۳۵۹ را در بر می‌گیرد، یعنی مدتی کمتر از ۴ سال که کمتر از یک سال آن در «جزیره سرگردانی» سپری می‌شود و حدود سه سال آن در «ساربان سرگردان» طی می‌گردد. در این فاصله‌ی زمانی، هستی، شخصیت اصلی داستان، سال‌های بین ۲۶ سالگی تا ۳۰ سالگی عمر خود را پشت سر می‌گذارد، یعنی سال‌های به کمال رسیدن شخصیت زنانه و دوران اوج و اعتلای شکوفایی روحی و جسمی یک زن.

۲- نقد و تحلیل رمان‌های جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان

برخی از حوادث داستان، در رمان «جزیره‌ی سرگردانی» از نظر زمانی ناسازگارند و با واقعیت‌های تاریخی هم‌خوانی ندارند. به عنوان نمونه: مطابق توضیحات داستان هستی، باید متولد سال ۱۳۳۰ باشد (زیرا در ابتدای رمان که مربوط به سال ۱۳۵۶ است به گفته‌ی خودش ۲۶ ساله است)، بنابراین در شهریور ۱۳۴۸، به هنگام درگذشت جلال آل احمد، هستی ۱۸ سال بیشتر نداشته و قاعدتاً باید در سال آخر دبیرستان و در آستانه‌ی ورود به دانشگاه باشد؛ چون طبق توضیح صریح داستان این آشنایی در دوران دانشجویی هستی به وجود آمده است، بنابراین آشنایی او با سیمین و نزدیکانش از جمله جلال آل احمد و خلیل ملکی، مدت‌ها پیش از مرگ جلال آل احمد و در دو سال آخر عمر ملکی، با واقعیت‌های تاریخی سازگاری چندانی ندارد و از نظر زمانی دچار تناقض است. حضور چشمگیر شخصیت‌های خارجی در داستان، چون سر ادوارد و همسرش لعل بیگم، مستر هیتی و دخترش هلن هیتی، مستر کراسلی، پگی، همسر موری، پسیتا خدمتکار فیلیپینی، همسر ایتالیایی دکتر بهاری که اغلب آن‌ها انگلیسی یا آمریکایی هستند، به نظر می‌رسد که نویسنده با وارد کردن

این همه آدم خارجی به صحنه ی رمان خود خواسته است بر حضور فعال و اثر گذار انگلیسی ها و آمریکایی ها در حیات سیاسی و اجتماعی این سرزمین در سال های مورد بحث تأکید کند. این رمان از این نظر که طیف وسیعی از آدم ها با شخصیت های گوناگون و افکار و اعمال متنوع را پوشش داده، رمانی دارای سایه روشن چشمگیر و رنگارنگ است.

در جلد نخست رمان، سرگردانی روحی و فکری هستی بین عقاید و ایسم های مختلف و نوسان عاطفی او بین مراد و سلیم، به روشنی نشان داده شده است. اما در جلد دوم رمان و پس از تجربه ی تبعید، هستی به نوعی ایقان و ایمان می رسد و نفس مطمئنه اش از طریق طوطک در رؤیا بر او ظاهر می شود، او را از رویدادهای آینده با خبر می کند و تحت حمایت و هدایت خود می گیرد. اما چگونه و چرا هستی چنین از سرگردانی به ره یافتگی و از توفان حیرانی به ساحل رستگاری و رهایی می رسد؟ داستان از پاسخ گویی طفره می رود و تحولات روحی عمیق هستی توجیه و محمل مناسبی در داستان نمی یابد. با آن که رمان دو جلدی «جزیره سرگردانی - ساربان سرگردان» واقعگرایانه است و طبق الگوی رئالیسم اجتماعی به نگارش در آمده است، با این وجود برخی از تصویر های اجتماعی و سیاسی ارائه شده در آن کاملاً غیر واقعی و حتی خلاف واقعیت است. به عنوان نمونه، در ماجرای بازداشت هستی، از هنگام دستگیری تا دوران بازجویی و پس از آن ماجرای فرار فرخنده از زندان و تبعید هستی و مراد به جزیره سرگردانی و گریز از آنجا (فصل های ۳ و ۴ و ۵ از رمان ساربان سرگردان)، تصویری که از سازمان امنیت و کمیته مشترک ضد خرابکاری ارائه شده است، ناسازگار با واقعیت های تاریخی آن دوره و بیش از حد ساختگی است. به این مجموعه می توان اختطاریه ی شهربانی کل کشور به فرهاد درفشان را افزود، هم چنین نقش سیر ادوارد و همسرش را در فراری دادن هستی و مراد از جزیره ی سرگردانی و پناه دادن به هستی، که این نیز نقشی مغایر با واقعیت های اجتماعی و سیاسی چنین شخصیتی است. به نظر می رسد که جاذبه ی مکانی به نام جزیره ی سرگردانی و نقش نماد گرایانه و استعاره آمیزی که در نشان دادن سرگردانی روحی هستی داشته و تأویلی که در رهایی هستی از این جزیره وجود دارد، می توان آن را به معنای رهایی از سرگردانی و رسیدن به رستگاری و یقین و ایمان تعبیر کرد، چنان برای نویسنده ی رمان شدید و وسوسه انگیز بوده که نتوانسته از وسوسه ی کشاندن هستی به این جزیره در امان بماند و خواسته به هر ترتیبی هست، پای هستی به این جزیره کشیده شود و سپس از آن جا نجات یابد، اما نتوانسته محمل های واقعی و توجیه مناسب و قابل پذیرش برای این سفر اجباری و رهایی از این دیار نفرین

شده به وجود آورد، به این ترتیب یکی از کلیدی‌ترین و حساس‌ترین ماجراهای رمان ساختگی و غیر واقع‌گرایانه ساخته و پرداخته شده است.

یکی از مهم‌ترین انتقادات وارد به این رمان دو جلدی این است که علیرغم اجتماعی و سیاسی بودن و با آن که رویدادهایش مربوط به سال‌های بسیار پرافت و خیز و توفانی این سرزمین است، ولی به حوادث بسیار مهم و سرنوشت‌سازی که در سال‌های ۱۳۵۷ تا ۱۳۵۹ رخ می‌دهد، به طرز شگفت‌انگیزی نسبت به این رویداد‌های بس حساس سیاسی و اجتماعی بی‌اعتناست. روشنفکران آگاهی چون هستی و مراد و سلیم با آن همه حساسیت اجتماعی و سیاسی به این رویدادها چنان بی‌اعتنا می‌مانند. رابطه‌ی مرموز و شگفت‌انگیز هستی با طوطک رؤیاهایش، تا آن‌جا که طوطک به او پند و اندرز می‌دهد، پیام نام‌مهرین را به نفس مطمئنه‌ی او می‌رساند و از محبت و ورزیدن و برابری انسان‌ها داد سخن می‌دهد یا رفتار هستی را مورد نقد و نکوهش قرار می‌دهد، قابل‌پذیرش و درک است، ولی پیشگویی‌های دقیق او در باره‌ی حوادث آینده (از جمله مراسم تشییع جنازه‌ی مادر بزرگ) و تجزیه‌ی تحلیل‌های اجتماعی او از روحيات مردم، نمی‌تواند معقول و قابل قبول باشد.

این رمان دو جلدی داستان سرگردانی و سرگشتگی انسان‌هایی است که در زندگی خود حیرانند و نمی‌توانند راه به جایی ببرند. این شخصیتها به مرور زمان و هر قدر که به زمان انقلاب نزدیک می‌شویم، از سرگردانی و حیرت‌رهایی یافته به یقین و آرامش می‌رسند. شخصیت‌پردازی در آن‌ها با هنرمندی انجام گرفته و نویسنده موفق شده شخصیت اصلی، یعنی هستی را قوی‌ترین و زنده‌ترین شخصیت این رمان معرفی نماید. او نخست سرگردان‌ترین ساکن جزیره‌ی سرگردانی است، اما در پایان، به یقین و ایمان می‌رسد. مراد در پایان داستان به مراد دل خود و به هستی حقیقی‌اش می‌رسد و پس از سر و سامان دادن به زندگی خود دوباره به فعالیت‌های اجتماعی (در حساس‌ترین برهه‌ی سیاسی و تاریخی سرزمینش) برگشته، روانه‌ی جبهه می‌شود تا مسئله‌ی آبرسانی به بیمارستان‌های پشت جبهه را سر و سامان دهد. سایر شخصیت‌های داستان (مادر بزرگ، مامان عشی، احمد گنجور و ...) نیز به رغم تمام کاستی‌ها و مشکلات شخصیتی در پایان داستان به آرامش می‌رسند

زبان داستان روان و قابل فهم است و با روحيات، منش و سبک زندگی طبقه متوسط و روشنفکران ایرانی سنخیت دارد. خواننده با پیگیری رویدادها و از طریق دیالوگها می‌تواند خود را در فضای زندگی این طبقه در دهه‌های چهل و پنجاه شمسی احساس کند.

در جدول زیر، پاراگراف های مرتبط با موضوع مورد بررسی رمان جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان بر اساس شماره صفحه و ابعاد و مؤلفه ی مفهوم انقلاب اسلامی نشان داده شده است.

جدول شماره ۲: تحلیل محتوی مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۱	هستی گفت: کرد. علم غربی، تکنولوژی، هنر، فلسفه، و عقایدی نظیر سوسیالیزم را..... می توان دست کم از آن ها الهام گرفت نمی توان همه چیز غرب را به طور درست نفی. سلیم گفت: ما خودمان منبع الهام داشته ایم و داریم. مادر بزرگ گفت: مقصودشان قرآن، اسلام و عرفان است. و سلیم افزود: اسلام انقلابی، مهدویت انقلابی. سلیم گفت: ایرلندی ها کورکورانه به انقلاب مارکسیستی روی آورده اند، بعضی کشورها به قرون وسطی چشم دوخته اند. ما باید در انقلاب به اسلام و کلیت اسلامی خودمان پناه ببریم.	جزیره سرگردانی	۳۱ و ۳۲	فرهنگی	عدم توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه
۲	بیژن دستی به پشت پستی زد و به انگلیسی گفت که برود از کشور خانم تصویر را بگیرد. پستی که تصویر را آورد، هستی گفت: بیژن، تلویزیون اینجا، با سفره هفت سین و مخده مناسبتی ندارد. تلویزیون را بگذاریم در ناهار خوری و به جایش تصویر حضرت زرتشت را نصب کنیم. بیژن زیر چانه اش را خاراند و گفت: آخر تحویل سال از تلویزیون اعلام می شود. هستی گفت: باشد، از ناهارخوری هم می شود، صدای اعلام تحویل سال را شنید بعلاوه کسی دیگر نمی خواهد بعد از این همه ظلم به سخنرانی های شاه و ملکه و ولیعهد و نخست وزیر گوش دهد.	جزیره سرگردانی	۱۱۶	سیاسی	قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد

ادامه جدول شماره ۲: تحلیل محتوی مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمان‌های جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان

ردیف	پاراگراف	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۳	صدای سلیم: منم به مبارزه مسلحانه اعتقاد ندارم. مبارزه مسلحانه امکان دموکراسی را از بین می برد، تا وقتی مخفی است.... و مبارزه ی مسلحانه ناگزیر مخفی است. صدای فرهاد: ببین سلیم جان، دیگر حزب بازی فایده ای ندارد. چقدر به کارگران و دهقان ها بگوئیم بدبختند؟ مگر خودشان نمی دانند؟ چقدر بگوئیم ما خوشبختان می کنیم؟ به ما اعتقاد ندارند، تنها به آخوند اعتماد دارند. یکبار آقا شیخ سعید منبر رفت، نمی دانی چه اشکی از مردم گرفت. حتی بکتابش و مرا هم به گریه انداخت.. چی گفت: از جنگ در راه خدا یعنی جهاد و شهادت حرف زد. و اینطور تماش کرد که ما وارث مکتب خون و شهادت هستیم و شهید کسی است که در جهاد کشته می شود.... که حق را شهود کرده، در راه حق کشته شده	جزیره سرگردانی	۱۶۵	فرهنگی	توجه به نقش ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضد ظلم و عدالت خواهی
۴	بیژن سیگاری به لب گذاشت و فندق ماشین را تو زد و گفت: عجیب است... چی عجیب است؟ تو هم مثل همه ی آن هایی که تا حالا دیده ام سیاسی شده ای، همه چیز تا آنجا که در این ده روزه دیده ام الگوی مسخره ای است از یک چیز واقعی؛ پدرم می گویدهرچه زودتر بروم و در حزب شاه اسم بنویسم. می گویم پدر حزیش قلابی است، مجلسش قلابی است، همه چیزش قلابی است.	جزیره سرگردانی	۱۶۹	سیاسی	از دست رفتن اعتبار سیاسی رژیم

۱۵امه جدول شماره ۲: تحلیل محتوی مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه های مفهوم انقلاب اسلامی در
رمان های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۵	مراد در شورا از کوره در رفت. نقش بهترین قالی را انتخاب می کردند. مراد گفت: بهای یکی از این قالی ها می تواند یک زاغه را خراب کند و جایش خانه های ارزان قیمت بسازد. استاد عیسی گفت: هر شهری حاشیه نشین دارد اینها مردمی هستند که روستاها به شهر هجوم آورده اند. مراد روی میز کوفت و گفت: برای این به شهر هجوم می آورند که در ده برایشان کاری نیست. گندم را از امریکای عزیز می رسانند. آب دهانش را فرو داد و افزود: و در شهر چه می کنند؟ بلیط بخت آزمایی می فروشند. آب حوضی ... پادوی ....حمالی	جزیره سرگردانی	۱۶۵	اقتصادی	مهاجرت روستائیان از روستا به شهر و فدا شدن اقتصاد
۶	هستی گفت: آقای دکتر، دست از سر مادر من بردارید. یک نفر از حرمسرایتان کم می شود. مردان خندیدند: چند صباحی بگذارد معنی زندگی را بفهمد. حاضرید با مادرم ازدواج کنید؟ چه حرفها می زنی؟ من اگر از زنی خوشم بیاید لزومی ندارد که حتماً با ازدواج کنم. من از خیلی زنها خوشم می آید ، پس به قول تو حرمسرا تشکیل بدهم...	جزیره سرگردانی	۲۴۶	سیاسی	فساد طبقه حاکم
۷	از پله های بسیاری پایین آمدند، از راهروهای تودر تویی گذشتند. در اتاق تمشیت هستی را روی تختی خوابانیدند. مردی ساواکی داد زد : سرباز به او تجاوز کن. تو هم کاردت را تیز کن و سینه اش را ببر. هستی به دستور سکیته جیغ زد و فریاد کشید اما	ساریان سرگردان	۵۸	سیاسی	وجود دستگاه مخوف

ادامه جدول شماره ۲: تحلیل محتوی مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در

رمان‌های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۸	مرد دست روی جزوه‌های درسی گذاشت و پرسید: این درس‌ها چیست که شما می‌خوانید؟ همه‌اش دوره‌ی دایناسورها و عصر یخبندان و هنر باستان و هنر هند و خاور دور... از دوران نوزایی جلوتر نیامده‌اید. آیا کشور ما در این دوره نوزایی نیست؟ آیا دوران طلایی نیست؟ از زبان هستی در رفت: نه که نیست. ما حتی نمی‌توانیم سه چرخه‌ای بسازیم که راه برود، دیگر کشورها سفینه‌ی فضایی می‌سازند....	ساریان سرگردان	۶۲	اقتصادی	وابستگی به دیگر کشورها و وادرات کالا از آن کشورها
۹	و در آن هنگام هستی بلند شد و گفت "انقلابی که نیستم هیچ، از سیاست هم سر در نمی‌آورم... و این دکتر چند میلیون دلاری چه بموقع ضبط را خاموش کرد و چه بموقع حرفش را برید. می‌خواست به فرخنده حالی کند که در ایران مذهب ریشه دار است. سلیم هم همین را می‌گفت: حزب توده نه، توده‌های مردم آری. و توده‌های مردم مذهبنند"	ساریان سرگردان	۷۲	فرهنگی	عدم توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه
۱۰	در ادامه صحبت‌هایشان مرتضی رو به سلیم گفت: در این رژیم حتی یک روز حکومت بدون سرنیزه و شلاق امکان ندارد. همچنین بدون تطبیق رژیم با امپریالیسم انگلیس یا نئوکلینیسم آمریکا	ساریان سرگردان	۷۹	سیاسی	تکیه بر قدرتهای بیگانه
۱۱	... حدود همه‌ی حقوق زن و مرد در قرآن کریم تعیین شده است. نمی‌شود که ضد قرآن فتوی داد و عمل کرد. گفت: شاه هم که بر ضد قرآن حق طلاق و حضانت اطفال را به زن‌ها داده، بزودی همه چیز را از هم خواهد پاشانید. آمار طلاق بعد از این قانون بالا رفته. بعد از این قانون، ایران از نظر تعداد طلاق و پاشیدگی خانوادگی چهارمین کشور جهان شده.	ساریان سرگردان	۸۲	فرهنگی	نقض آشکار قوانین اسلام

ادامه جدول شماره ۲: تحلیل محتوی مطالب بر حسب ابعاد و مؤلفه های مفهوم انقلاب اسلامی در
رمان های جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	پاراگراف	نام کتاب	شماره صفحه	بعد	مؤلفه
۱۲	هستی در ادامه گفت: خوب ما استعمار شده ایم . اما چرا باید تن به استعمار داده باشیم. استعمارگران توده های مردم کشورهای جهان سوم را در فقر و جهل نگه می دارند تا بتوانند خوب بچایندهشان. میان توده های مردم و روشنفکران هم دیواری بلند حایل است. حکومت ها هم مثل شاه ایران بیشترشان دست نشانده اند و خفقان را ترویج می کنند و حرف روشنفکران به توده ها نمی رسد. تازه بیشتر روشنفکران می ترسند حرف شان را رک و راست و ساده بزنند.	ساریان سرگردان	۱۷۹	اجتماعی	برقراری خفقان و نبود آزادی های فردی و اجتماعی
۱۳	استاد در ادامه گفت: در دانشکده های ما حتی اشاره ای به نفت نمی شود، نفت که شاهرگ اقتصاد ایران است. تنها در آبادان یک دانشکده داریم که دیپلماج تربیت می کند، دیپلماج برای مستشاران خارجی که صنعت ما را می چرخانند، از استخراج و پالایش و فروش، یعنی نفت ما را غارت می کنند. این مملکت روی گنج خوابیده. مس، طلا، آهن، اورانیوم، فیروزه، فرش، خاویار ... اما متأسفانه مردمش زیر خط فقر و جهل نگاه داشته شده اند.	ساریان سرگردان	۲۴۲	اقتصادی	فقر طبقات عظیم جامعه
۱۴	صدای استاد مانی: این بناها چیست که می سازند؟ هیچ کدام هویت ایرانی ندارد. می شود از غرب الهام گرفت اما با تکیه بر پشتوانه سنت های اسلامی خودمان. کوبیسم و سوررئالیسم چه ربطی به نقاشی ما دارد؟	ساریان سرگردان	۲۴۴	فرهنگی	توجه به نقش ساختار مذهبی جامعه

منبع: نویسنده

جدول شماره ۳: توزیع فراوانی مطالب بر حسب ابعاد مفهوم انقلاب اسلامی در رمانهای جزیره سرگردانی

و ساریان سرگردان

ردیف	ابعاد	تعداد	درصد
۱	فرهنگی	۵	۳۵/۷
۲	سیاسی	۵	۳۵/۷
۳	اقتصادی	۳	۲۱/۴
۴	اجتماعی	۱	۷/۱
		۱۴	۱۰۰/۰

منبع: نویسنده

جدول شماره ۴: توزیع فراوانی مطالب بر حسب مؤلفه‌های مفهوم انقلاب اسلامی در رمانهای جزیره

سرگردانی و ساریان سرگردان

ردیف	مؤلفه‌ها	تعداد	درصد
۱	وجود دستگاه مخوف ساواک	۱	۷/۱
۲	از دست رفتن اعتبار سیاسی رژیم	۱	۷/۱
۳	وادرات کالاهای مصرفی و وابستگی به آن‌ها	۱	۷/۱
۴	عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه	۳	۲۱/۴
۵	سلب آزادی‌های فردی و اجتماعی	۱	۷/۱
۶	نقض آشکار قوانین اسلام و بی‌احترامی به اماکن و افراد مذهبی	۱	۷/۱
۷	قدرت حول محور شاه خودکامه و مستبد	۱	۷/۱
۸	فقر عظیم طبقات جامعه	۱	۷/۱
۹	فساد طبقه حاکم	۱	۷/۱
۱۰	مهاجرت روستائیان از روستا به شهر و فدا شدن اقتصاد	۱	۷/۱
۱۱	توجه به ایدئولوژی تشیع از نظر ماهیت ضد ظلم و عدالت خواهی	۱	۷/۱
۱۲	تکیه بر قدرت‌های بیگانه	۱	۷/۱
		۱۴	۱۰۰/۰

منبع: نویسنده

همان طور که در جدول شماره ۳ مشاهده می شود، در رمان دو جلدی جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان، بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی، هر کدام با ۵ عبارت (۳۵/۷) بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده اند و بعد از آن بعد اقتصادی با ۳ مطلب (۲۱/۴) در مرتبه بعدی قرار دارد. بعد اجتماعی با ۱ مطلب در رده ی بعد قرار گرفته است، بنابراین می توان گفت که در رمان دو جلدی جزیره سرگردانی و ساریان سرگردان بر اساس مفهوم انقلاب اسلامی، بیشتر بر روی بعد فرهنگی و سیاسی آن تأکید شده است. به نظر می رسد آن چه در طول خواندن رمان و در پایان به خواننده القاء می شود، این است که علت وقوع انقلاب مسائل سیاسی و فرهنگی بوده است.

نتیجه گیری

بی شک این جمله که «جذابیت ادبیات تاحد زیادی در این واقعیت نهفته است که بقول سرل برخلاف علم به موضوع های مهمی می پردازد بدون اینکه بخواهد کاملاً جدی گرفته شود» در مواجهه با آثار مورد بررسی برما آشکار شد. ادبیات عرصه ارزشمندی برای نشان دادن پدیده های اجتماعی است که رمان با عطف به واقع گرایانه بودنش در ارتباط تنگاتنگ با جامعه قرار می گیرد. ادبیات آینه تمام نما در برابر حوادث و رخدادهای جاری در تاریخ ملت هاست. در میان تقسیمات متنوع حوزه ی ادبیات، مکتوبات و منثورات و خصوصاً ادبیات روایی و داستانی از جایگاه والایی برخوردارند، زیرا داستان و ادبیات داستانی در شکل مطلوب خود، انعکاس جامعه و ملت در طول تاریخ خواهد بود و بدون نیاز به پیچیدگی های علمی، مخاطب را از واقعیات جوامع، مطلع خواهد ساخت. انقلاب اسلامی به منزله ماندگارترین تحول فراگیر جامعه ی ایران در دنیای معاصر، در کنار سایر تاثیرات خود، تحولات عمیقی بر ادبیات داستانی این مرز و بوم بر جای نهاد و مسیر رشد فعال نوپای ادبیات داستانی ایران را تغییر داد، بر همین اساس پژوهش در تاریخ انقلاب اسلامی بدون مطالعه ی ادبیات پس از انقلاب امکان پذیر نیست و فهم چرایی و چگونگی انقلاب، قطعاً در بند آگاهی از ادبیات انقلاب اسلامی است چرا که بسیاری از کارشناسان این حوزه معتقدند که هر آفرینش هنری و ادبی، چکیده و فشرده ی رسوبات عوامل سیاسی، اجتماعی، تاریخی و فرهنگی است. ادبیات عرصه ارزشمندی برای نشان دادن پدیده های اجتماعی است که رمان با عطف به واقع گرایانه بودنش در ارتباط تنگاتنگ با جامعه قرار می گیرد. انقلاب بزرگ ایران به عنوان یکی از مهمترین رویدادهای تاریخ معاصر ایران شناخته شده و درباره علل وقوع آن تحقیقات متنوع صورت گرفته و سخنان بسیار

گفته شده است. محققان انقلاب ایران، وجود نارضایتی سیاسی - اجتماعی در جامعه ایران را یکی از مهمترین علل وقوع این رویداد دانسته اند. اما می توان، فارغ از تمامی تحلیل های مزبور این سؤال را مطرح کرد که روایت خود مردم آن زمان انقلاب اسلامی چه بوده و آنها خود در این باره چه می اندیشیده اند. بیان داستانی و استفاده از رمان برای بررسی تاریخ، از روش‌هایی است که هر چند در ایران کم سابقه است، یکی از مهمترین راه های دستیابی به روایت خود مردم درگیر در آن جهان اجتماعی از مسائل (در سطح نظر) و مشکلات (در سطح عمل) موجود در زندگی اجتماعی شان، بازخوانی و بازتفسیر ادبیات داستانی تولید شده در آن زمان است. در پژوهش حاضر با استفاده از روش‌های تحقیق کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای اسنادی در پی آن بوده ایم، تا با بررسی و تحلیل محتوای جامعه‌شناختی رمان‌های سیاسی - اجتماعی فارسی زبان بعد از انقلاب، میزان موفقیت این رمانها را در انتقال ارزش‌ها و آرمانهای انقلابی و نیز چگونگی به تصویر کشیدن شرایط سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی انقلاب اسلامی ایران برای مخاطبان، بیان کنیم. در این راستا بررسی و تحلیل محتوای رمان های مورد نظر نشان داد که:

اگرچه در نگاه نخست بویژه بُعد سیاسی اثر چندان به چشم نمی‌آید، نتیجه این تحلیل نشان می‌دهد که بعد سیاسی و فرهنگی انقلاب اسلامی هر کدام با ۵ عبارت (۳۵/۷) بیشترین میزان بازنمایی را به خود اختصاص داده اند و بعد از آن بعد اقتصادی با ۳ مطلب (۲۱/۴) در مرتبه بعدی قرار دارد. بنابراین می توان گفت که در رمان دو جلدی جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان بر اساس مفهوم انقلاب اسلامی، بیشتر بر روی بعد فرهنگی و سیاسی آن تاکید شده است.

در رمانهای جزیره سرگردانی و ساربان سرگردان، مولفه عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه با ۳ عبارت (۲۱/۴) بیشتر از سایر مولفه ها مورد تأکید قرار گرفته است. عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه را شهید مطهری در نظریات خود به عنوان علت اصلی وقوع انقلاب اسلامی ذکر می کند. دانشور نیز همانند آل احمد بدین موضوع اذعان دارد که عامل اصلی تغییر در جامعه ایران مذهب است. بنابراین در این رمان «توده‌های مردم»، و نه حزب توده، را دارای این ویژگی توصیف می کند و معتقد است این جمع با این خصیصه تغییرات را رقم می‌زنند. اصلی‌ترین درونمایه این رمان دو جلدی «سرگردانی» است. سرگردانی در اسم هر دو مجلد کتاب این موضوع، آمده است، اما خود این سرگردانی، چند جنبه دارد: جایی در اثر، یکی از شخصیت‌های داستان می‌گوید که شاه به ایران می‌گوید «جزیره ثبات»؛ اما ما در جزیره سرگردانی هستیم. یک جای دیگر، مراد می‌گوید که اصلاً

ایران همان جزیره سرگردانی است. و نویسنده فکر می‌کند خواننده منظورش را نمی‌فهمد، و دائماً موضوع را تکرار می‌کنند. مشکل سیاسی در این اثر، مشکل عام کشور است؛ که در چهره‌های کسانی مثل مرتضی، فرهاد، مراد، سلیم و شیخ سعید منعکس شده است. شیخ سعید نماینده مذهبی‌های مرتبط با روشنفکران مبارز با رژیم است. سلیم نماینده مذهبی‌هایی است که مذهب برایشان بیشتر وسیله‌ای است برای ایستادن در مقابل غرب و رژیم. سرگردانی سیاسی عمومی جامعه، به صورت پرنرنگ مطرح و تأکید می‌شود. به‌طور مثال، این موضوع، در چند جا از زبان فرزانه بیان می‌شود. در جایی گفته می‌شود: «در کلاس اسمش را «درخت چه کنم» گذاشته بودند. برای اینکه دایم می‌پرسید: چه باید کرد؟» در مورد اینکه در مقابل آن رژیم چگونه باید مبارزه کرد؟ شیخ سعید، جهاد را پیشنهاد می‌کند. مارکسیست‌ها مبارزه مسلحانه مخفی را پیشنهاد می‌کنند. سلیم می‌گوید: «من مبارزه سیاسی را مقدم می‌دانم.» او به مبارزه مسلحانه، کمک هم می‌کند. ولی خودش وارد آن نمی‌شود.

البته باید توجه داشت که موضوعاتی دیگر، مانند فقر، خفقان، وابستگی به بیگانگان، بی‌توجهی به قوانین اسلام و مواردی از این قبیل نیز کم و بیش در این دو اثر وجود دارد، ولی غلبه با موضوع عدم توجه به ساختار مذهبی جامعه است.

فهرست منابع

منابع فارسی

- آزاد ارمکی، تقی و پرستش، شهرام. (۱۳۸۳). «ادبیات داستانی و سرنوشت جامعه شناسی در ایران». *نامه علوم اجتماعی*، شماره ۲۳، خرداد.
- اسکارپیت، روبر. (۱۳۷۴). *جامعه شناسی ادبیات*. ترجمه مرتضی کتبی. تهران: سمت.
- اکبری شلدره ای، فریدون. (۱۳۸۲). *درآمدی بر ادبیات داستانی پس از پیروزی انقلاب اسلامی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ایرانیان، جمشید. (۱۳۵۸). *واقعیت اجتماعی و جهان داستان*. تهران: امیر کبیر.
- بشیریه، حسین. (۱۳۸۷). *انقلاب و بسیج سیاسی*. تهران: دانشگاه تهران.
- بیکر، ترزال. (۱۳۷۷). *نحوه انجام تحقیقات اجتماعی*. ترجمه هوشنگ نایی. تهران: انتشارات روش.

- تیلور، استن. (۱۳۸۸). *علوم اجتماعی و انقلاب‌ها*. ترجمه علی مرشدی زاد. تهران: شاهد
- تیلی، چارلز. (۱۳۸۵). *از بسیج تا انقلاب*. ترجمه علی مرشدی زاد. تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی.
- جمعی از نویسندگان. (۱۳۶۸). *انقلاب اسلامی و چرایی و چگونگی رخداد آن*. قم: معارف.
- خرمشاد، محمد باقر. (۱۳۷۷). فوکو و انقلاب اسلامی ایران: معنویت‌گرایی در سیاست، *پژوهشنامه متین*، شماره ۱. صص ۲۲۴-۲۰۹.
- دانشور، سیمین. (۱۳۷۲). *جزیره سرگردانی*. تهران: خوارزمی.
- دانشور، سیمین. (۱۳۸۰). *ساریان سرگردان*. تهران: خوارزمی.
- دوورژه، موریس. (۱۳۶۲). *روش‌های علوم اجتماعی*. ترجمه خسرو اسدی. تهران: انتشارات امیر کبیر.
- رایف، دانیل و دیگران. (۱۳۸۱). *کاربرد تحلیل محتوای کمی در تحقیق*. ترجمه مهدخت بروجردی علوی. تهران: سروش.
- روحانی، سیدحمید. (۱۳۷۱). *نهضت امام خمینی*. تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ج ۳.
- زرافا، میشل. (۱۳۸۶). *جامعه‌شناسی ادبیات داستانی*. ترجمه نسرین پروینی. تهران: سخن.
- ساروخانی، باقر. (۱۳۷۲). *روشهای تحقیق در علوم اجتماعی*. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- فراتی، عبدالوهاب. (۱۳۷۷). *رهیافت نظری بر انقلاب اسلامی (مجموعه مقالات)*، قم: معاونت امور اساتید و دروس معارف اسلامی.
- گر، تد رابرت. (۱۳۷۷). *چرا انسان‌ها شورش می‌کنند*. ترجمه علی مرشدی زاد. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- هانتینگتون، ساموئل. (۱۳۷۰). *سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی*. ترجمه م. ثلاثی، تهران: علم

- هولستی، ال. (۱۳۷۳). *تحلیل محتوا در علوم اجتماعی و انسانی*. ترجمه نادر سالار زاده امیری. تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبایی.